

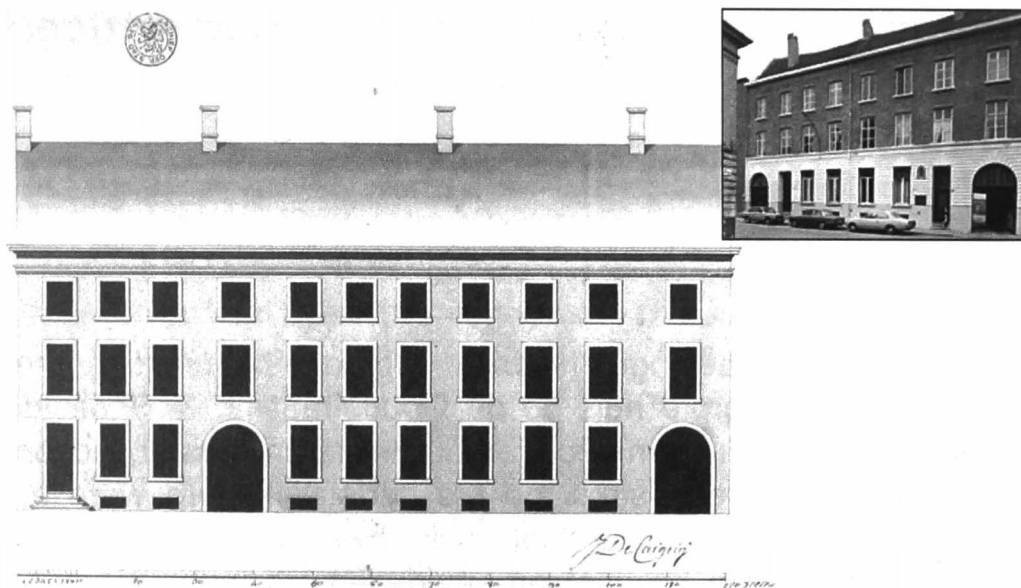
Pimpernootstruik: ongewoon levend erfgoed uit het arme clarenklooster in de Gentse Goudstraat

Luc Devriese

Een hoogst zonderlinge historie. Op de binnenkoer met garages van het grote huis op de Goudstraat nr. 3-17 dat de plaats inneemt van een vroeger arme clarenklooster, schoot in de jaren 1990 een struik op die gedetermineerd werd als een Kaukasische Pimpernoot (*Staphylea colchica* Stev.). Een wortelstek van het vlot groeiende en via wortelscheuten gemakkelijk vermenigvuldigende struikgewas werd overgeplant in een privétuin te Oubraker en gedijde er uitstekend. Een jaar na de uitplant werd de moederstruik op de Gentse garagekoer door een (al te ijverige?) klusjesman genadeloos opgeruimd.

Pimpernootzaadje in geopende vliezige doosvrucht (Oubraker, juli 2010).

Geveltekening bij de bouwaanvraag van Jan de Caigny (1785, Stadsarchief Gent). Met typische eind-18de-eeuwse vensteromlijstingen. Drie traveeën (op de foto links van de linker inrijpoort) werden niet gerealiseerd. (SAG)

(Inzet) Het dubbelhuis de Caigny (Goudstraat 3 -17, foto 2010). Naast de beide koetspoorten werden vensters omgevormd tot 'gewone' deuringangen. De bovenverdiepingen werden ontleisterd (vermoedelijk in de 20ste eeuw, naar de mode van die tijd). Met beeld en gedenkplaat van Sint-Coleta naast de rechtervoordeur.

Het lijkt een onopvallend fait divers, maar dat is het niet. De plant herinnert immers aan de oude tuin van een klooster dat in 1782, bijna 230 jaar geleden dus, op bevel van keizer Jozef II opgeheven werd. Het zou jammer geweest zijn mocht de struik helemaal verloren gegaan zijn, want zo zou een toch wel speciaal aandenken aan het oude klooster en de vrome nonnetjes onherroepelijk verdwenen zijn.

Pimpernoten en paternosterbolletjes

Waarom herinnert de struik aan de arme claren? De reden daarvoor moeten we zoeken bij de erwt-grote zaden vervat in vederlichte vruchtdozen (zaadomhulsels) in de vorm van 'lampionnetjes' die nog lang na de bloei aan de struik blijven hangen. De gedroogde, in verse toestand overigens al keiharde, vruchtjes werden gebruikt om er paternosters van te maken. De Pimpernoot zelf heeft geen rituele of geneeskrachtige betekenis¹.

In de voornamelijk met beschrijvingen door Clusius vermeerderde uitgave van het *Cruydt-Boeck Remberti Dodonaei* (1644) leest men onder 'Pimpernoot': 'Van de vruchten worden somtydts Pater nosters ghemaect'. Ook de oude Franse naam 'Bagenaudes à pater nostres' wordt er in vermeld². In het veel beperktere origineel van Dodoens (1554) zelf ontbreken deze gegevens. Daarin wordt aangegeven dat de struik in die tijd (16de eeuw) vooral in Duitsland algemeen voorkwam in het wild en in de Nederlanden 'soms'. Hij werd niet gekweekt. Wellicht werd benaming Pimpernoot door Dodoens zelf uit het Duitse Pimpernusz afgeleid en in het Nederlands geïntroduceerd³.

Volgens plantdeskundigen met boomarcheologische belangstelling is het mogelijk dat een dergelijke struik boven en ondergronds een paar eeuwen kan overleven. Dat werd bevestigd door de landschapsarchitect belast met de restauratie van het kasteelpark van Schelderode, waar eveneens een dergelijke struik te vinden is. Buiten de Gents-Opbrakelse struik was dit tot voor kort de enige ons bekende verdere locatie van de actueel in tuilmiddens blijkbaar weinig populaire Pimpernoot.

Paternosters en rozenkransen

Voor de jongeren die niet meer vertrouwd zijn met het zelfs in religieuze kringen in onbruik geraakte eeuwenoude gebedsnoer, is enige informatie over de paternoster allicht nuttig. In het gewone gebruik door leken bestaat hij uit een gesloten ketting waarop 55 kralen geregen zijn, met aan een aftakking eindigend op een kruisje, nog enkele bolletjes. De kralen zijn gemaakt uit hout, pimpernootjes, kunststof of soms ook duurdere materialen zoals zilver. De gelovige laat tijdens het bidden het snoer door de vingers glijden, en bij elke kraal wordt een gebed gezegd.

De onderverdeling van de kralen in vijf reeksen van tien, met daartussen - goed herkenbaar - telkens een afzonderlijk (soms) groter specimen, duidt de volgorde van de gebeden aan en is bedoeld als geheugensteun. Analoge gebedsnoeren zijn in verschillende godsdiensten in gebruik. We zien ze enkel nog op straat bij godvruchtige oude moslimmannen⁴.

De naam is ontleend aan het 'Onze vader' (Latijn: Pater noster), het gebed dat gelezen wordt bij de afzonderlijke kralen. Deze worden afgewisseld met tien 'weesgegroeitjes' (ave Maria - wees gegroet Maria) bij de reeksen van tien kralen en een 'Glorie zij de Vader, de Zoon en de Geest'. De bolletjes bij het kruisje in de aftakking zijn bedoeld voor de inleidende gebeden. Vijf dergelijke reeksen maken een paternoster of rozenhoedje uit, drie paternosters vertegenwoordigden een rozenkrans. De terminologie is niet strikt: de naam rozenkrans wordt ook gebruikt voor het gebedsnoer dat in de volkstaal paternoster genoemd wordt. Om volledig te zijn moeten de reeksen weesgegroeitjes begonnen worden met een gedachtenis aan vijftien gebeurtenissen of mysteries uit het leven van Maria⁵.

Volgens een vrome katholieke overlevering dankt de rozenkrans zijn naam aan een openbaring van Maria zelf. Telkens een 'wees gegroet' wordt gebeden, schenkt men haar een mooie roos. Elke complete rozenkrans is, zo heet het, voor haar een kroon van rozen. De naam 'rozenhoedje' is ontleend aan de afbeeldingen van Maria met de krans van rozen uit de legende: meestal wordt de krans als een 'hoed' van rozen weergegeven, door Maria bij wijze van kroon of onder een kroon gedragen⁶.

Het gebruik kreeg zijn huidige vorm met overwegend gebeden tot Maria in de 15de eeuw. Dat viel samen met de in de late middeleeuwen sterk aanzwellende Mariacultus. Het bidden van 150 maal een 'wees gegroet' was in feite een vereenvoudiging voor het gewone kerkvolk dat de 150 psalmen uit het psalterium niet uit het hoofd kon opzeggen, zoals de kloosterlingen dat wel konden. Rozenkransgebeden werden vooral gepropageerd door de dominicanenorde en ze geraakten wijd verbreid in de jaren 1500 - 1600. De overwinning op de Ottomanen in de zeeslag van Lepanto (oktober 1571) werd er aan toegeschreven. Oktober werd de 'rozenkransmaand'.

De paternoster was algemeen verspreid onder katholieken. Geestelijken van verschillende orden droegen een rozenkrans - meestal de lange versie met extra large kralen - aan de gordel. Dit om hem altijd bij te hebben. Tot in de jaren 1950 kregen de zevenjarigen steevast een paternoster van bescheiden afmetingen als geschenk bij hun 'eerste communie'. Jongens moesten hun exemplaar (met meestal donkere bolletjes) altijd

bij zich hebben in hun broekzak, meisjes het hunne (met witte of heldere bolletjes) in hun schortzak (tijdens de week) of hun handtasje (op zondag). Ze werden verondersteld hun paternoster dagelijks te gebruiken, liefst hun leven lang. Een 'tientje' (tien weesgegroetjes) 'lezen' (bidden) werd aanzien als een minimum. Aan dat alles werd echter slechts in zeer vrome gezinnen de hand gehouden.

De heilige Coleta en haar Gentse klooster

Dit brengt ons terug bij de heilige die aan de oorsprong ligt van ons paternosterverhaal. Coleta (Nicoleta, vrouwelijke naamvorm van Nicolaas) Boéllé werd in 1381 geboren in het Picardische stadje Corbie ten noorden van Amiens. Op zeer jonge leeftijd ging ze er allerheiligst in een kluis in de kerkmuur leven. Dit hield onder andere in dat zij lange tijd niet at of dronk. Het was een bewogen tijd door de honderdjarige oorlog en het schisma in het pausdom als duidelijkste voorbeelden. Coleta ontving van een paus, die later uit de officiële lijst zou geschrapt worden, een opdracht als kloosterhervormster. Dit resulteerde in het ontstaan van de "arme klaren" (coletienen) die zich onafhankelijk opstelden van de oude stichtingen van de clarissen die bij ons aangeduid werden als 'rijke klaren' (urbanisten)⁷.

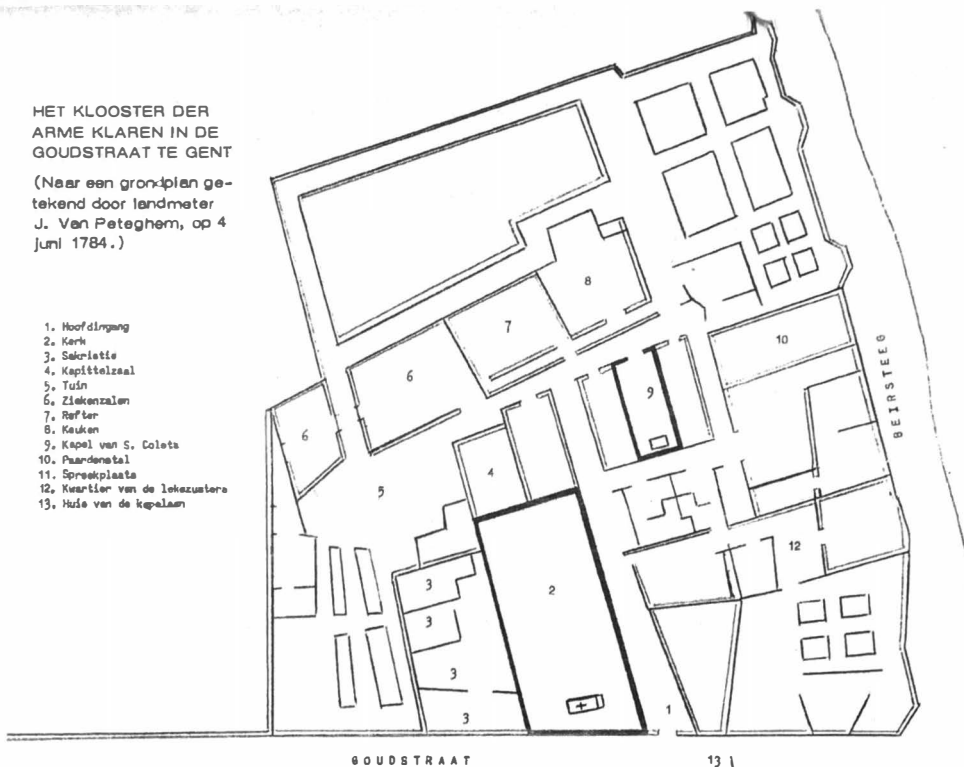
Op aandringen van het hertogelijk koppel Filips de Goede en Isabella van Portugal en met de geldelijke steun van enkele rijke burgers en edellieden stichtte zij ook te Gent een klooster, het monasterium Betlehem⁸. Hiervoor schonk de stad grond aan de Goudstraat en de Willem de Beersteeg. Het klooster dat, op de kapel na, al in 1440 af was, kwam er in de plaats van een tiental oudere huizen en huisjes gebouwd op stadscijnsgrond die toebehoorden aan verschillende eigenaars.

Coleta bezocht de nieuwe stichting een eerste maal in 1442 (beschouwd als stichtingsjaar) en ze werd er geestdriftig ontvangen. Als eerste abdis werd Odette, een van de (vele) dochters van de hertog van Bourgondië aangesteld. Toen de stichteres in 1446 opnieuw het kloostertje te Gent bezocht bleek ze fel verouderd en ziek. Ze stierf er op 6 maart 1447. Daags na haar dood werd ze opgebaard in de nog niet voltooide kapel.

HET KLOOSTER DER
ARME KLAREN IN DE
GOUDSTRAAT TE GENT

(Naar een grondplan ge-
tekend door landmeter
J. Van Peteghem, op 4
juni 1784.)

1. Hoofdingang
2. Kerk
3. Sakristie
4. Kapittelzaal
5. Tuin
6. Ziekenzalen
7. Refter
8. Keuken
9. Kapel van S. Coleta
10. Paardenstal
11. Sprekplaats
12. Kwartier van de lekezusters
13. Huize van de kapelaan

Een natekening van het grondplan van het arme clarenklooster in 1784 opge-
maakt door landmeter van Peteghem met aanduiding van de beide kapellen
(overgenomen uit Frans Verstraeten, De Gentse Sint-Jacobsparochie, 1975,
deel III, p. 613).

70

Volgens de kroniekschrijvers moest er een opening gekapt
worden in de kerkmuur om de stroom van vereerders zonder
ongelukken binnen en buiten te laten⁹. Ze werd begraven in de
kloostertuin.

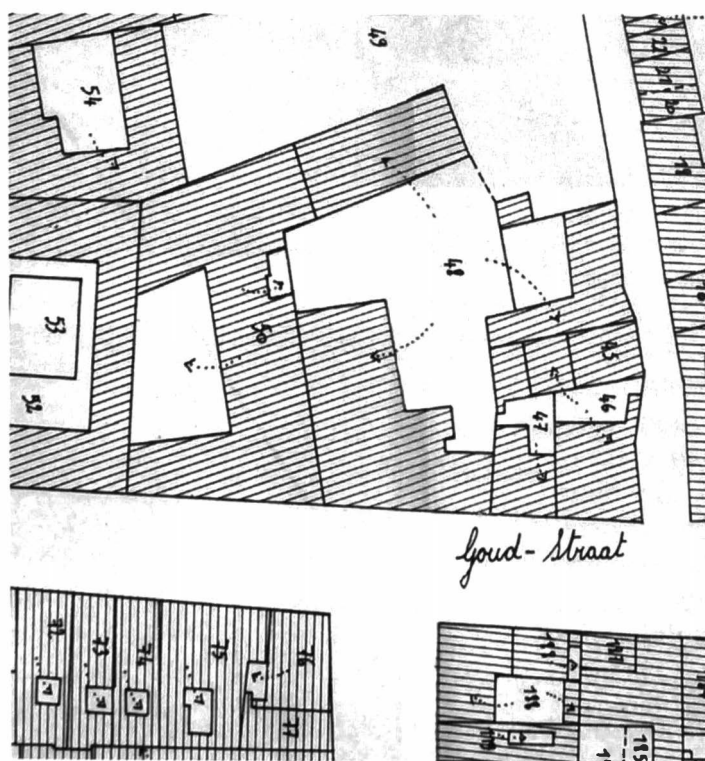
Onder haar latere bewonderaars bleven de Bourgondische
hertogen opvallen. Margareta van York, vrouw van Karel de
Stoute liet een kostbare met miniaturen verluchte 'Vie de Sainte
Colette' vervaardigen. In 1492 werd het lichaam ontgraven en in
een schrijn gelegd. Coleta Boélllet van Corbie werd nooit officieel
zalig verklaard, maar in 1807 - wellicht niet toevallig in de
napoleontische tijd - heeft de Kerk haar in de lijst van de heiligen
opgenomen.

Coleta werd een druk vereerde volksheilige, in de volkstaal
Sinte Kletje. Ze werd en wordt in het bijzonder aanroepen door

zwangere moeders, die hiervoor in het Gentse klooster 'onder de mantel van Sint-Coleta' gaan zitten. Volgens de overlevering was dit de sluier die ze van de paus bij haar intrede als kloosterlinge gekregen had. Die verering werd overgenomen bij de herstelling van de coletienen - arme klaren in hun klooster aan het Gentse Sint-Elisabethpleintje tussen de Burgstraat en de Rabotstraat. De orde telt anno 2010 ongeveer 20.000 zusters verspreid over 70 landen¹⁰.

De (bijna) onherkenbare transformatie van een klooster

Ook de latere geschiedenis van de site is van belang in dit verhaal. Ze toont ons dat er nog heel wat van het klooster overbleef tot op de dag van heden.

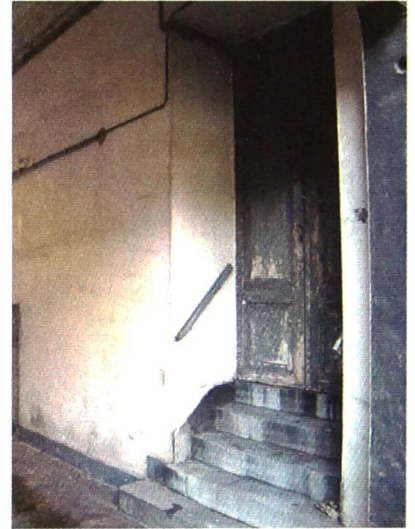

Detail van het 'primitief' kadasterplan (sectie B, blad 1, ca. 1830, nagetekend). De kapel (deel van kad nr. 48) en het gebouw links daarvan (deel van kad. nr. 50) zijn herkenbaar op het kloosterplan uit 1784 (resp. cijfers 2 en 3). De open doorgang (cijfer 1) rechts van de kapel is overbouwd. De Sint-Coletakapel verdween. Daar werd de heden nog bestaande binnenkoer aangelegd. De actuele situatie is voor wat het hoofdgebouw betreft in essentie gelijk gebleven.

Na de opheffing kwam het hele kloosterdomein in handen van

Achterbouw van het dubbelhuis de Caigny anno 2010. het grote volume links bestaat grotendeels uit de vroegere kapel,

Afgesloten zijdeur in de 'passage à sec' (koetsdoorgang). Bemerkt de (voor een huis) abnormale dikte van de muur waarvan nog een aanzienlijk gedeelte verborgen zit achter de deur (foto 2010). Op de achtergrond de binnenkoer waar ooit de Sint-Coletakapel stond. Helemaal achterin tegen de afsluitemuur schoot de pimpernootstruik uit.

de familie de Caigny. In 1787 diende advocaat Jan de Caigny een bouwaanvraag in voor een - naar de normen van die tijd - reusachtig gebouw met 11 traveeën en (kelders inbegrepen) vier bouwlagen. Vermoedelijk liggen de vloeren van de slechts half ondergrondse kelders ongeveer op het 15de-eeuwse loopvlak¹¹. De hele omgeving werd immers sinds de late middeleeuwen minstens één meter opgehoogd. De bouwaanvraag was blijkbaar wat te groot gezien. Slechts 8 traveeën werden gerealiseerd. Het was een dubbelhuis, vermoedelijk vanaf het begin bedoeld voor twee grote gezinnen met hun personeel¹². De uiterst sobere functionele bouwstijl is typisch voor de late 18de eeuw. In de 19de eeuw waren de bewoners vooral industriëlen - negotieanten, met name de families Lantheere en Monkarnie.

De straatgevel werd, vermoedelijk in de vorige eeuw, grotendeels ontleisterd. Vanuit esthetisch oogpunt was dat een spijtige zaak, maar de ingreep had als voordeel dat de contouren van een spitsboograam van de oude kloosterkapel zichtbaar werden¹³. Er onder werd in 1947 bij de plechtige herdenking van de 500ste verjaardag van de dood van Coleta een beeld van de heilige en een gedenkplaat aangebracht. Ondanks de schijn van het tegendeel bleven in de nieuwbouw grote delen van het oude klooster bewaard. Het grondplan van de vroegere kapel is herkenbaar in een van de twee diephuisen waaruit het complexe gebouw samengesteld is. In 1998 werden daarin sporen van wandbeschildering aangetroffen¹⁴. Aan de zijde naar de Willem de Beersteeg toe zijn nog resten te herkennen van het verblijf van de lekenzusters. Onder de koetsdoorgang, in de zogenaamde passage à sec, werd, vermoedelijk bij de omvorming van kapel tot huis, een ingang gemaakt waarvan de abnormale muurdikte (ca. 1 m.) een monumentaal gebouw verraadt. Dergelijke ingangen waren algemeen bij rijke huizen: de heren en dames kwamen in of uit hun woning via een zijingang die uitgaf op een ruime overdekte doorgang waarin de koets voorgereden werd (in het droge!)¹⁵. Aan de hand van de hierbij gereproduceerde foto van de zijingang kan men er zich rekenschap van geven dat de hierboven vermelde vereerders van de pas gestorven Coleta geen gemakkelijke klus te klaren hadden toen ze zich in 1447 een doorgang kaptten doorheen de kapelmuur.

Midden op de huidige binnenkoer stond de zogenaamde kapel van de heilige Coleta, veel kleiner dan de eigenlijke kloosterkapel die tot het slot behoorde. Het is daar ergens dat de heilige tot in 1492 begraven lag in de toenmalige tuin (of kloosterkerkhof) en het is daar, in een hoekje, dat de paternosterbollekesboom een twintigtal jaren geleden spontaan uitschoot. Als een laattijdig eerbetoon aan de heilige, nemen we aan. Of een mirakel?

Op een gepaste nieuwe plek in het begijnhof te Sint-Amandsberg

Een scheut van de Oprokelse struik kon recent (2009) een gepast plaatsje vinden in de tuin van het Convent Engelbertus, Begijnhof 46 te Sint-Amandsberg, waar het *Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis (DSMG)* gevestigd is. Zelfs geconfronteerd met het feit dat de reële botanische continuïteit met het oude arme claren klooster onmogelijk strikt wetenschappelijk te bewijzen valt, is dit een toch wel uitzonderlijk voorbeeld van zorg voor 'levend erfgoed' van een type dat destijds een typisch bestanddeel was van kloostertuinen en nu nog zelden voorkomt.

Het prille pimpernootstruikje in de begijnhoftuin (Sint-Amandsberg, oktober 2010).

Met dank aan Frans Okerman (Opbrakel), Bert Vervaet en Louis Gevaert (DSMG, Sint-Amandsberg)

NOTEN

- 1 De Pimpernoot ontbreekt in het omvangrijke werk van De Cleene, M., Lejeune, M.C., *Compendium van rituele planten in Europa* (Stichting Mens en Cultuur, Gent, 1999).
- 2 *Cruydt-Boeck Remberti Dodonaei* (Plantin-Moretus, Antwerpen, 1644, deel 6, boek 28, p. 1282-1283).
- 3 In het Duits wordt de struik ook Paternosterbaum genoemd. Minder godvruchtig, maar gezien de vorm van de 'lampionnetjes' niet ver gezocht, is een Brabantse naam voor deze struik: klootzakkenboom (althans volgens Wikipedia, anno 2010, echter zonder referentie). Het Cruydt-Boeck geeft ook 'Sint-Anteunis nootkens' op als synoniem. Overigens is het opletten geblazen met de volksnamen. Bague-naude en Sint-Anthoniusnoot kunnen ook op heel andere planten duiden.
- 4 Het kortere moslimsnoer met grotere kralen is bedoeld om de '99 eigenschappen van Allah' op te zeggen.
- 5 Een recente toevoeging door paus Johannes – Paulus II van een extra reeks van vijf 'tientjes' met nog vijf mysteries uit het leven van Maria, kwam er in 2002. Er bestaan ook zogenaamde kleine rozenkransen met 33 kleine parels voor de 33 levensjaren van Jezus en vijf grote voor zijn vijf wonden. Middelgrote rozenkransen tellen 63 kleine parels voor de 63 vermeende levensjaren van Maria en zeven grote voor haar 'zeven smarten' (De Cleene, M., Lejeune, M.C., 1999, p. 942).
- 6 Meer over de rozensymboliek in de Grieks-Romeinse mythologie, vooral in verband met Afrodite - Venus, en in de katholieke kerk in verband met Maria en enkele andere vrouwelijke heiligen bij De Cleene, M. en Lejeune, M.C., 1999, p. 922-928.
- 7 de Gier, G., *Sinte Coleta van Corbie. De bronnen*, Langemark, 1982, p. 23. Paus Benedictus XIII (de Luna) was een zogenaamde tegenpaus, opvolger van Clemens. De urbanisten (rijke claren) ontlenen hun naam niet aan de Romeinse paus Urbanus uit de schismatijd, maar aan een voorganger Urbanus III die de clarissen in de 13de eeuw toelating gaf onroerende goederen te bezitten.
- 8 In 1442 werd de grondcijs voor de 14 percelen die eigendom zouden worden van het klooster, nog betaald door Race Onredene, Daneel van Vaernewyck en Jan van Maelgrave (Stadsarchief Gent - SAG, reeks 152 nr. 7, f. 6). Jan van Voorhout, wiens weduwe in de interpretatie van een akte bewaard in het archief van de Gentse Sint-Jacobskerk, als schenkeres van het geheel voorgesteld wordt (Verstraeten, F., *De Gentse Sint-Jacobsparochie*, deel I, 1975, p. 266), was slechts eigenaar op één perceel.
- 9 De Meyer, F., *De heilige Coleta van Corbie*, Mechelen, 1947, p. 121.
- 10 Volgens de website van de orde.

- 11 Armand Heins nam de Goudstraatkelder ten onrechte op in zijn inventaris van middeleeuwse krypten en kelders (Heins, A., *Gand souterrain. Cryptes et caves*. In: *Bulletijn der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, Gent, jg. 18, 1911, p. 206 en nr. 43 op bijhorend plan).
- 12 SAG, reeks 535 nr. 78, bundel 4bis. Volgens Schrans werd Jean Marie (Jan?) de Caigny in 1766 te Barcelona geboren als zoon van Constantin, officier in Spaanse dienst (Schrans, G., *Vrijmetselaars te Gent in de XVIIIde eeuw*, 2de uitg. Gent, 2009, p. 594). Het huisgeld (huistaks) voor de twee huizen 'uyt d'erfve' van het arme clarenklooster werd echter voor het eerst in 1789 betaald door 'dHeer Anthone Caigny' (SAG, reeks 153/1 nr. 79, f. 6-6v.). Wellicht was deze Antoon geldschietter of medegeldschietter voor de bouw en is hij te identificeren als Maximilien Antoine Joseph de Caigny, vooraanstaande revolutionaire figuur in de Franse tijd, of met diens vader, eveneens Antoon genoemd. Maximilien was samen met van Hulthem, de Brabandere en de Grave afgevaardigd naar de 'Conseil des Cinq Cents' (Leleux, F., *Gentse revolutionaire figuren*. Deel VII, Maximilien Joseph De Caigny. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 18, 1989, p. 83-87; Schrans, G., 2009, p. 199). Maximilien woonde in de Volderstraat en de Korte Meer. Een van de woningen in de Goudstraat werd verhuurd aan Pierre (Bernard) Mulle (de Terschueren), pachter van de huisgelden, die tot hetzelfde zeer rijke (of snel rijk geboerde) milieu behoorde en in 1802 een eigen nog bestaand huis in de Hoogstraat zou bouwen.
- 13 Dit venster is goed herkenbaar op het bekende gezicht op Gent uit 1534. Een tekening gemaakt naar dit schilderij, bewaard in het Gentse stadsarchief, geeft een (niet helemaal betrouwbare) impressie van het uitzicht van het klooster in die tijd.
- 14 Boncquet, D., Devriese, L. Ontdekking in het klarenklooster aan de Goudstraat in Gent. In: *Stadsarcheologie, bodem en monument in Gent*, jg. 22, 1998, nr. 1, p. 13-15.
- 15 Later werden naast beide koetspoorten 'normale' voordeuren geplaatst aan de straatzijde. De zijingangen verloren hun functie.